

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE MECLİS ARAŞTIRMASI (ANKET PARLAMENTER)

Dr. Ahmet Ali GAZEL*

ABSTRACT

In parliamentary governments, one of the legislature's control units that controls the executive is parliamentary inquiry. Parliamentary inquiry is a survey which is surveyed by the legislature with a committee which consists of its own members in order to make law, control the executive or learn about any matter which is related to its judicial authority.

After declaring Kanun-ı Esasi in Otoman Empire, the first Ottoman assembly had been inaugurated at the nineteenth of March in 1877 and the period which was called The First Constitution had started. In the first Constitutional Period, neither Kanun-ı Esasi nor regulation of mebusan or Ayan Assembly has a rule that belongs to parliamentary inquiry. In addition, although the executive was not held responsible against the legislature in Kanun-ı Esasi, the opposition also was not formed in the first Constitutional Period. Because of these reasons, a practical result of parliamentary inquiry was not hoped in the first Constitutional Period. Despite this negative condition there were members of parliament who wanted establishing the Committee of Parliamentary inquiry in the first Constitutional Period.

---

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi. Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

But in the second Constitutional Period, by modifying Kanun-ı Esasi, a great parliamentary constitution was formed and the legislature was made strong against the executive. By modifying the 38th article of Kanun-ı Esasi the executive was held responsible against the legislature. And also, the political parties which were founded in the second Constitutional Period caused forming the opposition in Ottoman Empire. In the result of all these developments, a more useful parliamentary inquiry motions were given frequently in assembly in Ottoman Empire.

Consequently, parliamentary inquiry which is one of the legislature's control units that controls the executive takes place in traditional Turkish political life in Ottoman Assembly and also it is still used with an increasing interest in Turkish Great National Assembly.

ÖZET

Parlamentar yönetimlerde, yasama organının yürütme organını denetleme mekanizmalarından biri de "Meclis Araştırması"dır. Meclis araştırması, yasama organının; kanun koyma, yürütme organını denetleme veya yargısal nitelikteki yetkisi içine giren belirli bir konuda bilgi edinmek için kendi üyelerinden oluşan bir komisyon kanalıyla yaptığı incelemedir.

Osmanlı Devleti'nde Kanûn-ı Esasi'nin ilanı neticesi, 19 Mart 1877 tarihinde ilk Osmanlı Meclisi açılmış ve Birinci Meşrutiyet olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır. Birinci Meşrutiyet döneminde, ne Kanûn-ı Esasi'de ne de Mebusan ve Ayan Meclisi içtüzüklerinde meclis araştırmasına ait bir kural bulunmamaktadır. Ayrıca Kanûn-ı Esasi'de yürütmenin, yasama karşısında sorumlu tutulmamış olmasının yanında, Birinci Meşrutiyet döneminde muhalefet de oluşmamıştı. Bu nedenlerden dolayı, Birinci Meşrutiyet döneminde meclis araştırmasının pratik bir sonucunun olması beklenemezdi. Bu olumsuz duruma rağmen, Birinci Meşrutiyet döneminde meclis araştırma komisyonu kurulmasını isteyen mebuslar çıkmıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminde ise, yapılan Kanûn-ı Esasi değişikliğiyle daha parlamenter bir anayasa oluşturulmuş ve yürütme karşısında yasama organı güçlendirilmiştir. Kanûn-ı Esasi'nin 38. maddesinde yapılan değişiklikle yürütme organı, yasama organı karşısında sorumlu duruma getirilmiştir. Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan siyasî fırkalar, Osmanlı Devleti'nde muhalefetin de oluşmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler neticesi Osmanlı Devleti'nde daha sağlıklı bir parlamenter sistem oluşmuş ve mecliste sık sık meclis araştırması önergeleri verilmiştir.

Neticede yasama organının yürütmeyi denetleme mekanizmalarından biri olan meclis araştırması, Osmanlı Parlamentosunda teamülen Türk siyasî hayatına girmiştir ve giderek artan bir ilgiyle de TBMM'de kullanılmaya devam etmektedir.

GİRİŞ

Parlamenter yönetimlerde yasama organı kanun çıkarmanın yanında, yürütme organını denetleme yetkisine ve zaman zaman da yargı yetkisine sahip olabilmektedir. Yasama organının bu yetkilerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için önceden bilgilendirilmesine ihtiyaç duyulabilir. Ayrıca, yürütme üzerinde denetim yetkisine sahip olan yasama organının, etkin bir denetim yapabilmesi için yürütmenin icraatları hakkında bilgi toplamasını da Parlamentoların doğal hakları olarak görmek gerekir.¹ Ancak, yasama organının top yekun bir araştırma yapması da mümkün olamayacağından, bu iş özel bir komisyon oluşturularak veya sürekli komisyonlardan biri görevlendirilerek yerine getirilir. “İşte, yasama organının; kanun koyma, yürütme organını denetleme veya yargısal nitelikteki yetkisi içine giren belirli bir konuda bilgi edinmek için kendi üyelerinden oluşan bir komisyon kanalıyla yaptığı incelemeye “meclis araştırması” denir.”²

¹ Bülent Tanör-Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 2001, s.291. Nadir Latif İslam, *Türkiyede Gensoru ve Meclis Tahkikatı*, Ankara, 1966, s.17.

² Erdal Onar, *Meclis Araştırması*, Ankara, 1977, s. 1.

Bilgi toplama yolu olan meclis araştırması üç gruba ayrılabilir: Birincisi, yasama organının bir konuyu kanunla düzenlemeden önce, kendi üyeleri arasından seçtiği bir komisyon kanalıyla bilgi edinme yolu olan yasama araştırmasıdır. İkincisi, yasama organının yürütme organı üzerindeki denetleme yetkisini gerçekleştirebilmesi için, hükümetin icraatları hakkında doğrudan doğruya yaptığı siyasal araştırmadır. Üçüncüsü ise, yasama organının sahip olduğu yargısal nitelikteki yetkilerini kullanmadan önce bilgi toplamak için yaptığı yargısal araştırmadır.³ Bu araştırmada özellikle, Osmanlı parlamentolarındaki siyasal araştırma üzerinde durulacaktır.

Bu arada araştırma komisyonlarının işleyişinden de kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Bir konuda araştırma yapılabilmesi için her şeyden önce, üyeleri arasından bir araştırma isteğinin meclise gelmesi gerekir. Hükümetin bir araştırma isteğinde bulunması söz konusu değildir. Konusu genel olarak, kanun düzenlemeleri ya da hükümetin faaliyetleri olan meclis araştırmasına, mecliste yapılan müzakerelerden sonra çoğunluğun isteğiyle karar verilir.⁴

Araştırma komisyonları, meclis üyelerinden oluşur. Ancak üçüncü kişilerden danışman olarak yararlanılabilir. Komisyonadaki üye sayısı araştırmanın genişliğine ve önemine göre değişebilir. Özel olarak kurulan meclis araştırma komisyonlarının görevleri geçici niteliktedir ve kendilerine verilen süre içinde araştırmayı bitirmek zorundadırlar. Araştırma süresi parlamento kararında belirtilir ve bu süre sonunda görevleri sona erer. Ancak araştırma bitirilememişse, meclis tarafından ek süre verilebilir.⁵ Komisyon verilen süre içerisinde araştırmasını sonuçlandırarak bir rapor hazırlar ve raporunu meclise sunar. Rapor mecliste görüşülür ve eksik bulunursa tamamlanması için komisyona geri gönderilir.

Parlamentar sistemde, araştırma raporu sonunda hükümetin icraatlarında bir yanlışlık veya eksiklik görülürse, hükümetten izlediği politikayı değiştirmesi istenebilir. Eğer hükümet buna

³ Onar, *a.g.e.*, s.6-9.

⁴ Onar, *a.g.e.*, s.20-29.

⁵ Onar, *a.g.e.*, s.29-33.

uymazsa hükümet hakkında gensoru verilerek, siyasi sorumluluk mekanizması harekete geçirilebilir.⁶

I. Birinci Meşrutiyet Devri

Osmanlı Devleti'nde 23 Aralık 1876 tarihinde Kanûn-ı Esasi'nin ilanı ile I. Meşrutiyet olarak adlandırılan dönem başlamıştır.⁷ İlan edilen Kanûn-ı Esasi'nin sonucu olarak 19 Mart 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nde ilk parlamento açılmıştır. Biri seçimle gelen Heyet-i Mebusan ve biri Padişah tarafından atanan Heyet-i Ayan olmak üzere iki kısımdan oluşan I. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Parlamentosu, iki devre olarak faaliyet göstermiştir. Birinci devre 19 Mart 1877 tarihinde açılmış ve 56 birleşim yaparak 28 Haziran 1877 tarihinde sona ermiştir. İkinci devre ise, 13 Aralık 1877 tarihinde başlamış ve 29 birleşim yaparak 14 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir.⁸

I. Meşrutiyet'te, ne Kanûn-ı Esasi'de⁹ ve ne de Mebusan ve Ayan içtüzüklerinde¹⁰ "*Meclis Araştırması*" (o dönemdeki adıyla *Anket parlementer* veya *Heyet-i Tahkikiye*)'na ait bir kural bulunmamaktadır.¹¹ Buna rağmen, meclis araştırmasını, yasama

⁶ Onar, *a.g.e.*, s.45-48.

⁷ I. Meşrutiyet Dönemi için bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt: 1, Ankara, 10-222. Ayrıca, I. Meşrutiyet Döneminin genel bir değerlendirmesi için bkz. Sina Akşin, "I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler", *Uluslararası Mühat Paşa Semineri*, 8-10 Mayıs 1984, Ankara, 1986, 27-40.

⁸ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, s.167.

⁹ Kanûn-ı Esasi'nin metni için bkz. Suna Kili; Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul, 2000, s.43-55.

¹⁰ Heyet-i Mebusan içtüzüğü için bkz. *Düster*, I.Tertip, C:4, s.36-58. Ayan içtüzüğü için bkz. *Düster*, I.Tertip, C:4, s.20-35.

¹¹ 1876 Kanûn-ı Esasi'si ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Meclis Araştırması'na ait bir kural bulunmamaktadır. 1924 Anayasası'nın 22. maddesinde ise "*Sual ve istizah ve Meclis tahkikatı Meclisin cümle-i salahiyetinden olup şekli tatbiki Nizamname-i dahili ile tayin olunur*" denilerek meclis araştırması ve meclis soruşturması ayrı ayrı düzenlenmemiştir. Ancak 2 Mayıs 1927 tarihinde meclis içtüzüğünde yapılan değişiklikle, Meclis Tahkikatı adı altında ikili bir düzenleme yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak düzenlenen içtüzüğün 177. maddesi şöyledir: "*Meclis bir madde hakkında re'sen mâlûmat edinmek isterse bir tahkikat encümeni teşkil edilir veyahut mevcut encümenlerden biri bu vazife ile mükellef olur. Bu kabil tahkikatın icrasını a'za veyahut encümenlere teklif edebilir*" Meclis Araştırması, Türk Hukuku'nda bir anayasa kuralı olarak ilk kez, meclis soruşturması dışında, 1961 Anayasası'nda yer almıştır. 1961

organı yetkilerinin ayrılmaz bir parçası olarak görüp hukukî bir dayanak aramak gerekmez. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken bir husus, 1876 Kanûn-ı Esasi'sinde yasama organının yetkilerinin çok kısıtlı olmasından dolayı meclis araştırmasının herhangi bir fonksiyonunun olamayacağıdır. Zira 1876 Kanûn-ı Esasi'si incelendiğinde bu husus belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kanûn-ı Esasi genel olarak incelendiğinde yetkinin ağırlıklı olarak Padişaha verildiği görülmektedir. Yasama organı üzerinde tamamen Padişah otoritesi hakimdir. Kanûn-ı Esasi'de, Heyet-i Mebusan'ın en temel hakkı olarak görülebilecek kanun teklifi dahi, Heyet-i Vükela'ya verilmişken meclisten esirgenmiştir. Heyet-i Mebusan ancak kendi ilgi alanlarıyla ilgili olduğu taktirde yasa teklifinde bulunabilmekteydi. Ayrıca, yeni kanun veya kanun değişikliği yapılması gerektiği zaman Padişah'tan izin alınmalıydı. Ancak bu da yeterli olmuyordu. Zira bu layihalar Şurâ-yı Devlet'e gönderilerek tanzim olunmalıydı.¹² Daha sonra ise kanun layihaları Mebusan ve Ayan'da tetkik ve kabul olunarak Padişahın onayına sunulmalıydı.¹³

Konumuz açısından 1876 Kanûn-ı Esasi'sindeki en önemli eksiklik, hükümetin meclise değil, Padişah'a karşı sorumlu olmasıydı. 1876 Kanûn-ı Esasi'sinde meclise, göreve başlarken ya da görev süresinde, gensoru verme ve hükümeti düşürme yetkisi tanınmamıştı.

Her ne kadar hükümeti denetlemek kasdıyla Mebusanın, nâzırlardan soru sorma ve bir nâzırın cezai sorumluluğunu harekete geçirme hakkı olduğu görülse de, bu yetkinin de sınırlandırıldığı görülmektedir. Soruya muhatap olan sadrazam ya

---

Anayasası'ndaki 88. madde şöyledir: "*Soru, genel görüşme, Meclis soruşturması ve Meclis Araştırması her iki meclisin yetkisindedir*". Onar, a.g.e., s.60-74. Meclis Araştırması 1982 Anayasası'nın 98. maddesinde ise "*Meclis Araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir*" şeklinde yer almıştır. Servet Armağan, *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Eski Anayasalarımız*, İstanbul, 2000, s.194.

¹² Kanûn-ı Esasi'nin 53. Maddesi.

¹³ Kanûn-ı Esasi'nin 54. Maddesi.

da nazır cevabını süresiz erteleyebildiği¹⁴ gibi, Divân-ı Âli'ye gönderme kararı da ancak Padişahın onayıyla kesinleşiyordu¹⁵.

Ayrıca, meclisin hükümeti denetlemesi kavramının muhalefet¹⁶ düzleminde gerçeklik kazanacağı da göz önüne alındığında, I. Meşrutiyet Parlamentosu'nda meclis araştırmasının pratik bir yararı olamayacağı gayet açıktır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen I. Meşrutiyet Meclisi'nde zaman zaman araştırma komisyonları kurulmasını isteyen mebuslar çıkmıştır.

I. Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan zabıt ceridelerinde görülebilen ilk araştırma isteği, Yafa-Kudüs demiryolu işinin uzamasından dolayı, Aydın Mebusu Yenişehirli Zâde Hacı Ahmet Efendi tarafından yapılmıştır.

Suriye Mebusu Yusuf Ziya Efendi'nin 7 Mayıs 1877 tarihinde, Yafa-Kudüs demiryolunun gecikme nedeninin Nafia Nezareti'nden istizah edilmesi teklifi Mebusanca kabul edilmiş¹⁷ ve istizahı cevaplamak üzere Meclise Şurâ-yı Devlet azasından Bedros Efendi gelmiştir. Bedros Efendi, demiryolunun resmi işlerinin bittiğini ancak kefalet bedeliyle ilgili problem yüzünden işin geciktiğini ifade etmiştir¹⁸. Bedros Efendi'den sonra söz alan istizah sahibi Yusuf Ziya Efendi, elindeki belgelere göre bu gecikmenin Nafia ve Ticaret ve Şurâ-yı Devlet Nafia Dairelerinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Bunun üzerine Yenişehirli Zâde Hacı Ahmet Efendi söz alarak Yusuf Ziya Efendi'nin elinde bulunan belgelerin kurulacak bir komisyonla incelenmesini teklif etmiştir.¹⁹ Ancak, istizah sahibi Yusuf Ziya Efendi mukavelenin son aşamaya geldiğini ve elindeki çeşitli dillere ait belgelerin tercümesinin zaman alacağını belirterek hükümete iki hafta mühlet verilmesini

¹⁴ Kanûn-ı Esasi'nin 38. Maddesi.

¹⁵ Kanûn-ı Esasi'nin 31. Maddesi.

¹⁶ I. Meşrutiyet döneminde anayasal eksikliklerden dolayı belirgin bir muhalefet oluşmamış ve muhalefet daha çok dağıntık ve kişisel düzeyde kalmıştır. Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet*, Ankara, 1984, s.237.

¹⁷ *Meclis-i Mebusan, 1293=1877*, Toplayan: Hakkı Tarık Us., Cilt:1, İstanbul, 1939, s.286.

¹⁸ *Meclis-i Mebusan, 1293=1877*, C:1, s.317.

¹⁹ *Meclis-i Mebusan, 1293=1877*, C:1, s.318.

dördüncü devre 12 Ocak 1920-18 Mart 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.²⁹

Bu dönemde gerçek bir parlamenter sistem oluşturulması için yoğun çabalar harcanmıştır. Bu çabaların en önemlisi 21 Ağustos 1909 günü yapılan Kanûn-ı Esasi değişiklikleri olmuştur. Bu tarihte Kanûn-ı Esasinin 21 maddesi değiştirilmiş, biri ilga edilmiş ve üç yeni madde eklenmiştir.³⁰ Bu yeni değişikliklerle daha meşruf bir anayasa ortaya çıkmıştır. Hatta bu tadilden sonraki anayasayı, 1909 Anayasası olarak adlandıran hukukçular çıkmıştır.³¹

1909 yılında yapılan Kanûn-ı Esasi değişiklikleriyle, yürütmenin karşısında yasama organı güçlendirilmiştir. Artık Mebusan, önceden izin almaksızın kanun teklifinde bulunabilecekti. Ayrıca kanun tekliflerinin Şurâ-yı Devlet'te görüşüldükten sonra tasarı haline getirilmesi esası kaldırılmıştır. Böylece, meclisin gerçek bir yasama kurumu olmasının önü açılmıştır. 54. maddede yapılan değişikle Padişahın mutlak veto yetkisi, geciktirici veto yetkisine dönüştürülmüştür.³²

Konumuz açısından belki en önemli değişiklik, Heyet-i Vükela'nın, Mebusan'a karşı sorumlu hale getirilmiş olmasıdır. Artık Heyet-i Vükela, hükümetin umumi siyasetinden müştereken ve kendi nezaretlerindeki işlerden de şahsen Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmuşlardır.³³ Bir nâzır hakkında mecliste çoğunluğun oyu ile itimatsızlık kararı verilirse, nâzır görevinden düşecekti. Sadrazam hakkında itimatsızlık oyu verilirse kabine iktidardan düşmüş olacaktı.³⁴

Kabinenin Meclis'e karşı sorumlu hale gelmesi "*Meclis Araştırması*" açısından çok önemlidir. Zira I. Meşrutiyet döneminde, kabinenin Meclis'e karşı sorumlu olmamasından dolayı pratik bir fayda sağlanamayan meclis araştırmasının önündeki bu engel kalkmıştır. Bu tarihten sonra meclis, kabine

²⁹ Ezherli, *a.g.e.*, s.169-170.

³⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1995, s.82.

³¹ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1982, s.143.

³² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 1995, s.149.

³³ Kanûn-ı Esasi'nin tadil edilen 30. maddesi, Kili; Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 86.

³⁴ Kanûn-ı Esasi'nin tadil edilen 38. maddesi, Kili; Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 87.

üzerinde ciddi bir denetim mekanizmasını işleterek daha sağlıklı bir parlamenter sistem oluşturulmasını sağlamıştır. Mesela ilk defa bir Sadrazam bu dönemde güvensizlik oyu ile iktidardan düşürülmüştür.³⁵

II. Meşrutiyet Parlamentosu'nda, I. Meşrutiyet Parlamentosu'na nazaran daha çok ve daha can alıcı "*meclis araştırması*" önergelerinin verildiği görülmektedir. Bunun birinci nedeni, yukarıda bahsedilen Kanûn-ı Esasi değişikliğiyle alınan yetki ve cesarettir. İkincisi, II. Meşrutiyet döneminde kurulan siyasî fırkaların oluşturduğu muhalefet anlayışıdır. Muhalif mebuslar, 1908 inkılabını gerçekleştiren İttihat ve Terakki yanlısı iktidarları, çoğunlukla yıpratmak, zaman zaman da gerçekten bilgi sahibi olmak için bir çok meclis araştırması takriri vermişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde ilk olarak Aydın-Kasaba demiryolu ücretleri ile ilgili olarak bir araştırma isteği görülmektedir. Denizli Mebusu Gani Bey, 27 Ocak 1909 tarihinde yüksek bulduğu Aydın-Kasaba demiryolu ücret tarifesinin yeniden düzenlenmesi için uzmanlardan bir komisyon oluşturulmasını istemiştir. Bazı mebuslar, bu ücretlerin daha önce imzalanan mukavele ahkâmınca belirlendiği için Meclis'in böyle bir komisyon oluşturmaya hakkı olmadığını savunmuşlar ve bu konunun ancak Nafia Nezareti'nden istizah olunabileceğini ifade etmişlerdir.³⁶ Ancak müzakere sonunda takrir kabul edilerek, mesele on beş kişiden oluşan bir komisyona havale edilmiştir.³⁷

Gani Bey'in takririyle aynı tarihli diğer bir meclis araştırma isteği de, Mısır Fevkalade Komiserliği'nden ayrılarak İstanbul'a gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın bıraktığı evrakin³⁸ incelenmesi ile ilgilidir. İpek Mebusu Bedri ve Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey, Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'dan

³⁵ İkinci Meşrutiyet döneminin ikinci Sadrazamı Kamil Paşa'nın güvensizlik oyuyla düşürülmesi için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)*, Devre:1(D:1), İctima: 1(İct:1), C:1, s.611.

³⁶ *MMZC*, D:1, İc:1, C:1, s.354.

³⁷ *MMZC*, D:1, İc:1, C:1, s.355.

³⁸ Meselenin ayrıntıları için bkz. Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*, İstanbul, 1976, s.292-297.

ayrılmasından sonra Mısır Mahkemesi'nce haczedilen evrakın, devlet sırlarını ihtiva ettiği gerekçesiyle Meclis-i Mebusan ve Bâb-ı Âli'den seçilecek kişilerden oluşan bir komisyon tarafından incelenmesini istemiştir.³⁹

Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey söz alarak, bu işin kuvve-i teşriye değil, kuvve-i icraiye ait bir iş olduğunu belirterek, bu işin yasamanın yetkisi dışında olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰ İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit ise bu meselenin kuvve-i teşriye ait olduğunu, ayrıca kabineye de güvenmediklerini ifade etmiştir.⁴¹ Lütfi Fikri ikinci defa söz alarak meclis araştırması ile kabineye itimat arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirterek, böyle bir takririn kabulünün hükümete güvensizlik olacağını iddia etmiştir: *“Katiyen kabineye ya itimadımız var, yahut yok; eğer itimadımız varsa biz burada işin içine gireceğiz demek ayıptır, her şeye karışacak değildir.”*⁴² Müzakere sonunda takrir reddedilmiştir.

3 Mart 1909 tarihinde ise, Bağdat demiryolu mukavelesi⁴³ ile ilgili olarak bir araştırma isteğinin olduğu görülmektedir. Beyrut Mebusu Süleyman El-Bustanî, Bağdat demiryolu mukavelenamesinin devlet çıkarına uygun düşmeyen bazı maddelerinin tetkik ve ıslahı için bir komisyon kurulmasını istemiştir.⁴⁴ Müzakere sonunda Nafia Encümeni'nin bütün imtiyazları tedkik etmekte olduğundan, ayrıca bu takririn muameleye konulmasına lüzum görülmeyerek takrir reddedilmiştir.⁴⁵

³⁹ MMZC, D:1, İc:1, C:1, s.360-361.

⁴⁰ MMZC, D:1, İc:1, C:1, s.362.

⁴¹ MMZC, D:1, İc:1, C:1, s.362.

⁴² MMZC, D:1, İc:1, C:2, s.362.

⁴³ Bağdat Demiryolu imtiyazı için bkz. A. Gündüz Gökçün, “Osmanlı Meclis-i Meb’usanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar”, *SBFD*, Cilt: XXV, Haziran, 1970, No:2, s. 15-56.

⁴⁴ MMZC, D:1, İc:1, C:2, s.157.

⁴⁵ MMZC, D:1, İc:1, C:2, s.158.

31 Mart isyanı⁴⁶ sonrası Adana ve havalisinde çıkan olayları⁴⁷ araştırmak için bir komisyon kurulmasını isteyen on beş imzalı bir takrir bulunmaktadır. 5 Mayıs 1909 tarihinde verilmiş olan bu takrir, biraz da Divân-ı Harp'ten çekinildiği için, reddedilmiştir.⁴⁸

Bu takririn reddinden bir hafta sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Meclise bir tezkere göndermiştir. Sadrazam tezkerede, Divan-ı Harb-i Örfî Heyeti'nce yapılan tetkikatın yanında, Adana meselesinin aslını araştırmak ve muhtaçlara yapılacak yardımın temini için mülkiye memurlarından ve mebuslardan kurulacak 4 kişilik bir komisyonun Adana'ya gitmesini istemiştir. Bu komisyonun iki üyesi mülkiyeden, ikisi mebusandan, ayrıca her iki taraftan seçilecek iki üyenin biri Müslüman diğeri gayr-i müslim olacaktı. Hüseyin Hilmi Paşa, bu komisyon için meclisten iki kişi seçilmesini istiyordu.⁴⁹

Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi, kabinenin komisyona iki mebus olarak mesuliyetten ve meclisin denetiminden kaçmak istediğini belirterek, bu isteğin reddini istemiş, Biga Mebusu Arif İsmet Bey ise yasamanın bağımsızlığına dikkat çekerek, sadrazamın meclise karşı adeta amirane bir tavır takındığından şikayet etmiştir.⁵⁰

Sivas Mebusu Nazaret Dağaveryan Efendi ise, meclis üyelerinden oluşan özel bir komisyon kurulmasını istemiştir. Dağaveryan Efendi, Avrupa'da böyle karışık işlerde meclislerin kendi üyelerinden oluşan bir komisyonla işi araştırdıklarını

⁴⁶ 31 Mart olayları için bkz. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İstanbul, 1994; Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara, 1991; Ahmet Turan Aklan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara, 1988; Doğan Avcıoğlu, *31 Mart Olayı*, İstanbul, 1963; İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul, 1986; Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyeti'nde Ordu-Siyaset Çatışması*, Ankara, 1993.

⁴⁷ 31 Mart İsyanı sonrası çıkan Adana olayları için bkz. Mehmet Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1982; Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk- Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, Ankara, 1988; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, s.116-120.

⁴⁸ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.264.

⁴⁹ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.397.

⁵⁰ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.397.

belirterek ilk defa “Anket Parlamenter”⁵¹ terimini kullanmıştır: “Avrupa’da bile böyle müzebzeb işlerde en sonu yine parlemen işe girişip ve kendi tarafından tayin ettiği bir komisyonla Anket Parlamenter (Anquête Parlemontaire) yapar ve hakikati meydana çıkarır... Bizim tarafımızdan dahi, değil iki, beş kişiden mürekkep hususi bir komisyon gitmesini teklif ederim.”⁵²

Bazı mebuslar Kanûn-ı Esasi’deki mebusların başka bir memuriyetle iştigal edemeyeceği maddesine dayanarak, bir mebusun böyle bir heyete katılamayacağı görüşünü ifade etmişler, ancak Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi buna karşı çıkmıştır.⁵³

Müzakere sonunda bazı mebuslar, meclisten ayrı bir komisyon gönderilmesini teklif etmişlerse de kabul edilmemiştir. Hükümetin teklifi üzerine iki kişi gönderilmesi kabul edilmiş ve yapılan oylamada ise Müslüman üye olarak Şefik Bey⁵⁴ gayr-i müslim olarak da Edirne Mebusu Agob Babikyan seçilmiştir.⁵⁵ Heyet, 25 Mayıs 1909’da Adana’ya gitmek üzere yola çıkmış ve 29 Mayıs 1909’da Meclise çektiği telgrafta Adana’ya ulaştıklarını ve işe başladıklarını bildirmiştir.⁵⁶ Heyet, Adana’ya vardığında Hükümet binasında misafir edilmek istenmiştir. Ancak mebuslar, “Biz hükümet hakkında da tahkikatta bulunacağız” diyerek kabul etmemiştir. Bir müddet sonra Babikyan Efendi, Adana’nın sıcağını bahane ederek, geri dönmelerine izin verilen Bâb-ı Âli

⁵¹ Enquete Parliament(Anket Parlamenter) tabiri Fransızca’dan alındığı için zaman zaman mecliste telaffuz problemleri yaşanmıştır.Örneğin Karahisar-ı Sahib Mebusu Rıza Paşa kürsüde “*anket parman*” deyince Meclisten “*parman değil, parmanter*” sadaları yükselmiştir. Rıza Paşa da “*canım neme lazım bizde heyet-i tahkikiye teşkilidir*” cevabını vermiştir. MMZC , D:1 , İc:3 , C:1 , s.736. Aynı şekilde Kengiri Mebusu Mehmet Tevfik Efendi de kürsüde “*anket parlamant*” deyince Meclisten “*anket parlamant değil, anket parlament*” sesleri yükselmiştir. Bunun üzerine Tevfik Efendi ise, “*Ben Fransızca bilmem, “anket parlamant” diyorlar. Heyet-i tahkikiye, heyet-i tetsikiye, her ne ise*” cevabını vermiştir. MMZC, D:1. İc:3.C:1, s.723.

⁵² MMZC, D:1. İc:1, C:3, s.398.

⁵³ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.402.

⁵⁴ Daha sonra hastalığına binâen heyetten çekilen Şefik Bey’in yerine Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey seçilmiştir. MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.596.

⁵⁵ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.405.

⁵⁶ MMZC, D:1, İc:1, C:4, S.49.

memurlarıyla beraber İstanbul'a dönmüştür.⁵⁷ Ancak, Babikyan Efendi'nin meclisin iznini almadan geri dönmesi mebusların tepkisine neden olmuştur. Biga Mebusu Arif Hikmet Bey Mecliste, "... *mademki bizim reyimizle gitmişti, bizim reyimizle avdet etmelidir. Hodserane hareket, hem Meclisimizin şan ve şerefini nakisedar eder..bizim kararımız olmadıkça Agop Babikyan Efendinin oradan müfarekat etmesini, bilâ ruhsat buraya gelmesini doğrudan doğruya ben Heyetimize karşı bir tecavüz gibi telakki ederim, kat'iyyen ve katibeten kabul edemem*" diyerek tepkisini açıkça dile getirmiştir.⁵⁸ Babikyan Efendi'den 22 gün sonra da Yusuf Kemal Bey İstanbul'a dönmüş ve raporunu Meclis Başkanlığı'na sunmuştur.⁵⁹ Ancak, raporda sadece Yusuf Kemal Bey'in imzası olmasından dolayı, rapor meclis gündemine alınıp müzakere açılmamıştır.⁶⁰

31 Mart hadisesi sonrası Berat Mebusu İsmail Kemal Bey ve Ergiri Mebusu Müfit Bey hakkında, Mecliste 31 Mart hadisesini destekleyici tutumlarından dolayı araştırma komisyonu kurulduğu görülmektedir. 31 Mart hadisesi sonrası İsmail Kemal ve Ergiri Mebusu Müfit Bey, hayatlarının tehlikede olduğu gerekçesiyle Atina'ya kaçmışlar ve Hariciye Nezareti aracılığıyla Meclis Başkanlığı'na yazdıkları mektupta suçsuz olduklarını iddia etmişlerdi.⁶¹

Divan-ı Harb-i Örfî Reisi Ferit Hurşit Paşa, Meclis'e yazdığı tezkerede ise, İsmail Kemal ve Ergiri Mebusu Müfit Bey'in mecliste ayaklanmayı alkışladıkları ve bu duruma da birçok mebusun şahit olduğunu belirterek, bu konuda bilgisi olan mebusların Divan-ı Harb'e bildirmesini istemiştir.⁶² Mecliste, bu konuyu araştırmak için Niğde Mebusu Hayri Bey, Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey ve Halep Mebusu Mustafa

⁵⁷ Yusuf Kemal Bey, Babikyan Efendi'nin geri dönüşünde gerçek nedenin sıcak olmadığını, asıl sebebini gizlice kendine söylediğini belirtir. Bir müddet sonra Babikyan Efendi kalp krizinden ölmüştür. Tengirşek, *a.g.e.*, s. 117.

⁵⁸ MMZC, D:1, İc:1, C: 5, s.139.

⁵⁹ MMZC, D:1, İc:1, C:6, s.591. Tengirşek, *a.g.e.*, s.119.

⁶⁰ Tengirşek, *a.g.e.*, s.119.

⁶¹ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.600.

⁶² MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.204.

Efendi'den oluşan bir komisyon teşkil edilmiş ve bu komisyon hazırladığı raporu 26 Mayıs 1909 tarihinde Meclis'e sunmuştur. Komisyon raporunda adı geçen mebusların suçsuz olduğu ifade edilmiştir.⁶³

Yine 31 Mart hadisesi sonrası, Mentеше Mebusu Halil Bey'in 16 Mayıs 1909 tarihli takrirı üzerine, Yıldız Sarayı evrakının siyasî mahiyettekilerin incelenmesi için Meclis-i Mebusan'dan on ve Hareket Ordusu Kumandanlığı'nca tayin edilen on kişiden oluşan bir komisyon teşkil edilmesi teklifinin kabul edildiği görülmektedir.⁶⁴

Meclis-i Mebusan'da, 31 Mart sonrası tutuklananlarla⁶⁵ ilgili olarak bir komisyon kurulduğu da görülmektedir. Selanik Mebusu Rahmi Bey'in başkanlığındaki komisyon sekiz kişiden oluşmuştu. Ancak komisyon, elde ettiği bilgilerin yetersiz olduğunu ileri sürerek konunun Hareket Ordusu Kumandanlığı'na havale edilmesini ve burada tetkikini istemiştir. Bu nedenle komisyon araştırmayı sonuca erdiremeden dağılmıştır.⁶⁶

II. Meşrutiyet döneminin en çetin ve şiddetli tartışılan olaylarından biri de Arnavutluk olaylarıdır.⁶⁷ Bu olaylar sık sık Meclis gündemine gelmiş ve hükümetin bu olaylarda güç kullanması şiddetle eleştirilmiştir. Bu olaylarla ilgili olarak Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey ve arkadaşları, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'dan istizah talebinde bulunmuşlardır.⁶⁸

Uzun müzakereler sırasında Necip Draga, meselenin aslını araştırmak için Meclisten bir heyet gönderilmesini teklif etmiş, Üsküp Mebusu Sait Efendi ise Mülkiye'den bir heyetin

⁶³ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.705.

⁶⁴ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.417.

⁶⁵ 31 Mart hadisesi sonrası tutuklanarak çeşitli yerlere sürgün edilen 106 kişinin listesi için bkz. "31 Mart'ı Bastırdıktan Sonra İttihatçıların Yassıadalık Ettiklerinin Listesidir", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 7, Temmuz 1984, s.48-49.

⁶⁶ MMZC, D:1, İc:1, C:3, s.406.

⁶⁷ Arnavutluk olayları için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:2, Kısım: I, Ankara, 1981, s.35-45; 195-197; Hüseyin Kazım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü*, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Daşçioğlu, İstanbul, 1992, s.99-123.

⁶⁸ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.5.

gönderilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁶⁹ Ancak söz alan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, durumun kontrol altında bulunduğunu, asayişin temin için idare-i örfi ilan olduğunu ve hükümetin icraatlarıyla Arnavutluk'ta sükûnet hasıl olacağını temin etmiştir. Bu sözler üzerine müzakere sona ermiştir.⁷⁰

Ancak Arnavutluk mebusları Sadrazamın açıklamalarından tatmin olmamıştır. Üsküp Mebusu Mehmet Necip Bey ve on beş arkadaşı 4 Mayıs 1910 tarihinde Arnavutluk olaylarını araştırmak üzere Mebusandan bir heyetin gönderilmesini ihtiva eden bir takriri Meclis Başkanlığı'na sunmuşlardır.⁷¹

İktidar mebuslarının buna ilk tepkisi, mecliste kabine olmadığı için bu takririn müzakere edilemeyeceği olmuştur. Onlar müzakerenin, kabinenin mecliste olduğu bir güne tehir edilmesini istiyorlardı. İktidar tarafları İzmir Mebusu Seyyit Bey, kabinenin heyet gönderme konusundaki tavrı bilinmeden bu meselenin müzakere edilemeyeceğini belirtmiştir. Muhalefete göre ise, giriştiği askeri sevkıyla Arnavutluk konusundaki tavrını belli eden kabinenin, görüşünü öğrenmeye gerek yoktur.⁷²

Karesi Mebusu İbrahim Vasfi Efendi de, meclis araştırmasının Meclisin yetkisindeki bir konu olduğunu ve bu nedenle kabinenin mecliste bulunmasına gerek olmadığını ifade ederek, meseleye yasamanın yetkileri açısından bakıyordu: “*Her medeni memlekette olduğu gibi, Mecalis-i Milliyede fevkalade bir komisyon, anket Parliament teşekkül eder. Bugün bu mesele, bir mesele-i ichtihadiyedir. Hükümet nokta-i nazarından katiyen dönemez. Eğer buna siz, bir heyet-i tahkikiye izamına karar verirseniz, hükümetin bu meselede itiraza selahiyeti yoktur. İstişareye selahiyeti yoktur. Hükümet her halde ısrar edecektir. Burada gönderilecek heyet-i tahkikiyenin hin-i müzakeresinde, mesail-i sairede olduğu hükümetin nokta-i nazarını anlamak ve hükümeti buraya celbetmeye gerek yoktur.*”⁷³

⁶⁹ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.11.

⁷⁰ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.14-18.

⁷¹ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.473.

⁷² MMZC, D:2, İc:2, C:4, s.474.

⁷³ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.476.

Müzakere sırasında, kabinenin meclise davet edilmesi fikri kabul edilmiş, ancak sadrazamın bu tavrını Mecliste müzakere etmeye hazır bulunmadığını söylemesi üzerine müzakere Çarşamba gününe ertelenmiştir.⁷⁴ Çarşamba günü yapılan müzakerede Sadrazam söz alarak taktir hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Sadrazam Paşa uzun konuşmasında Mebusanın, kabineye daha önce verdiği itimat gereği kendilerine güvenmesi gerektiği üzerinde durarak, yetkileri içindeki bu meselede serbest bırakılmalarını istemiştir. Paşa, olaylar tamamen yatışmadan buraya gidecek bir mebus heyetini, isyancıları cesaretlendireceği gerekçesiyle, uygun görmediklerini ifade etmiştir.⁷⁵

Ancak mebuslar, meclis araştırmasını kabul etmekle hükümete itimat arasında bir ilişki bulunmadığını iddia etmişlerdir.⁷⁶ Ayrıca bu müzakerede mebusların Kanûn-ı Esasi ile kendilerine verilen, yürütmeyi denetim altında tutma yetkisini tamamen benimsedikleri ve sonuna kadar sahip çıktıkları görülmektedir. Edirne Mebusu Rıza Tevfik'in söyledikleri bunun açık bir delilidir: *"Hükümeti daima murakebe altında tutmak lazımdır. Bakalım bize gösterdiği programı aynen tatbik ediyor mu? Onu nazar-ı itibara almak bizim en büyük vazifemizdir efendiler... Biz, hükümeti kontrol etmek hakkından sarf-ı nazar etmedik ve etmeyeceğiz. Elimizde de hükümetin programı vardır. Bendeniz, onu, bu programla kabul ettim. Binaenaleyh, şüphe ettiğim taktirde hükümetten o programın tatbikine dair bazı meseleleri sorarım. Bu da benim en sarih ve en celi hakkımdır, yoksa ben buraya boş lakırdı etmeye gelmedim ve siz de gelmediniz..."*⁷⁷

Mehmet Vehbi Efendi de, Arnavutluk'a bir mebus heyetinin gitmesini istemeyen kabinenin tavrını, Meclisin yetkisine tecavüz olarak değerlendirmiştir.⁷⁸ Son sözü alan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, itimat meselesini tekrarlayarak taktirin kabul edilmesi halinde

⁷⁴ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.476.

⁷⁵ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.556-561.

⁷⁶ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.567.

⁷⁷ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.567.

⁷⁸ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.572.

istifa edeceklerini belirtmiştir.⁷⁹ Yapılan oylamada taktır, 44'e karşı 125 oyla reddedilmiştir.⁸⁰

II. Meşrutiyet döneminde sert tartışmalara sebep olan bir meclis araştırması önergesi de Sinop Mebusu Rıza Nur'un tutuklanması ve işkence görmesi iddiası ile ilgilidir.⁸¹ Sinop Mebusu Rıza Nur, Meşrutiyet düşmanı gizli bir cemiyete girdiği gerekçesiyle tutuklanmış ve bir ay sonra suçsuz olduğu anlaşılaraq serbest bırakılmıştır.

Bu konu, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi hakkında genel görüşme yapılırken bazı mebuslarca söz konusu edilmiştir. Edirne Mebusu Rıza Tevfik, bir mebusun tevkifini meşrutiyete darbe olarak görürken, Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi de tevkifin sebebinin açıklanmasını istemişti. Konu üzerinde en ciddi duran ise Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey olmuştu. Lütfi Fikri, hükümete itimat verilmeden önce bu meselenin ciddi ciddi düşünülmesini istemişti. Ayrıca, Lütfi Fikri bu konuda bir "anket parlamenter" vereceğini de belirtmişti.⁸² Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, hükümetin bu işten dolayı çok sıkıntılı bir duruma düştüğünü kabul etmekle beraber, Rıza Nur'un gizli örgüte katıldığına ilişkin kuvvetli delillerden dolayı tutuklanmasının haklılığını savunmuştu. Kabine, yapılan oylamada itimat almıştı.⁸³

Lütfi Fikri daha önce belirttiği üzere, 24 Aralık 1910 tarihinde Meclise, Rıza Nur'un tutuklanması ve işkence görmesi iddiası ile ilgili olarak meclis araştırması yapılmasını içeren bir taktır vermiştir. Taktır kabul edilerek Cumartesi günü müzakeresi kararlaştırılmıştır.⁸⁴ 31 Mart 1910 tarihinde yapılan müzakerede ilk sözü taktır sahibi olarak Lütfi Fikri almış ve konuşmasını üç ana nokta üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu üç konu, meclisin bir araştırma komisyonu teşkiline hakkı olup olmadığı, idare-i

⁷⁹ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.579.

⁸⁰ MMZC, D:1, İc:2, C:4, s.580.

⁸¹ Konunun ayrıntıları için bkz. Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiyeye*, Hazırlayan: A. Nezir Galitekin, İstanbul, 1995; Ali Nejat Ölçen, *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler*, Ankara, 1982, s.99-118.

⁸² MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.400.

⁸³ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.460.

⁸⁴ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.588.

örffiye'ye ait işler hakkında meclis araştırması yapıлып yapılamayacağı ve tevkif ve işkence meselesinin bir meclis araştırmasını gerektirecek bir iş olup olmayacağıydı.⁸⁵ Lütfi Fikri konuşmasında özetle, meclis araştırmasının Kanûn-ı Esaside olmasa bile, teamülen mecliste kullanıldığını belirtmiş ve bu ciddi konunun araştırılmasını istemiştir.⁸⁶

Ancak Çankırı Mebusu Mehmet Tevfik Efendi, daha önce birçok konuda araştırma komisyonları kurulmuş olmasına rağmen, anket parlamenterin bizde hiç uygulanmadığını ve teamül haline gelmediğini iddia etmiştir. Tevfik Efendi, Adana'ya gönderilen heyeti de anket parlamenter uygulaması olarak görmüyordu. Bu heyetin içinde mülkiyeden memurlar bulunmasından dolayı o heyeti, "*fevkalade bir meclis*" olarak değerlendiriyordu.⁸⁷ İktidar taraftarı mebuslar, tavriri hükümeti düşürmeye yönelik bir hareket olarak görüyorlar, ayrıca bu tavririn kabulünü hükümete verilen itimadın geri alınması olarak yorumluyorlardı.⁸⁸

İktidar mebuslarının anket parlamenter konusunda bir tezada düştükleri de görülüyordu. Daha önce kabine olmadan anket parlamenterin müzakere edilemeyeceğini ve anket parlamenter kabul edilirse bunun hükümete itimatsızlık anlamına geleceğini iddia eden mebuslar, bu defa bunun tam tersini savunuyorlardı. Müzakere sırasında söz almak isteyen Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya Selanik Mebusu Rahmi Bey'in söylediği sözler bunun bir deliliydi. Rahmi Bey Sadrazama, "*Anket Parlamenter meselesinde hükümet söz söylemeğe mecbur değildir. Bu mesele bizim aramızda hallolunacak bir meseledir*" demişti.⁸⁹

Bu uyarıya rağmen Hakkı Paşa söz almıştır. Paşa, hükümet hakkındaki genel görüşmede bu konuya cevap verdiğini ve Meclisten itimat aldığını hatırlatarak, bu tavriri kabul olunarak kendilerine güvenin kaybolduğunu görürse istifa edeceğini ifade

⁸⁵ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.717.

⁸⁶ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.717.

⁸⁷ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.723.

⁸⁸ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.728.

⁸⁹ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.724.

etmiştir.⁹⁰ Yapılan oylama neticesinde taktir 69'a karşı, 95 oyla reddedilmiştir.⁹¹

II. Meşrutiyet döneminin sonlarına doğru Hudeyde Mebusu Fehmi Efendi'nin sabık Talat Paşa hükümeti zamanında tahsisat-ı mesturenin (örtülü ödenek) keyfi bir şekilde harcandığını ve bunu araştırmak için Muvazene ve Kavanin-i Maliyeden üçer zattan oluşan bir komisyonun "*tahsisat-ı mesture*" alan nezaretlerin defterlerini incelenmesini isteyen 4 Kasım 1918 tarihli bir taktiri bulunmaktadır.⁹²

Bu taktir müzakeresinde de yine itimat bahsi söz konusu olmuştur. Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey, daha önce hükümete itimat verilmiş olmasından dolayı, bu işi tetkik etmek için bir komisyon oluşturulmasına gerek olmadığını savunmuştur.⁹³ Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in bu işle bizzat ilgileneceğini belirtmesi üzerine⁹⁴ bir komisyon teşkil edilmesi fikrinden vazgeçilmiştir.

Aslında yukarıdaki birçok tartışmada da görüldüğü gibi iktidar taraftarı mebuslar ilk andan itibaren, anayasal bir dayanağı olmadığı için meclis araştırması meselesini bir hukuk sorununa dönüştürerek destekledikleri kabinelerin herhangi bir tehlikeye maruz kalmalarını önlemek istemişlerdir. Muhalefet ise, meseleye hak ve özgürlükler açısından yaklaşmış ve müzakerelerde yürütmenin Meşrutiyete aykırı gördükleri uygulamalarını ön plana çıkararak meclis araştırma önergeleriyle iktidarları yıpratmaya çalışmıştır.

II. Meşrutiyet döneminin son Meclis Araştırması Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey ve arkadaşları tarafından verilmiştir. Verilen önergede "*Harb-i Umumiye girişimizin dayandığı belgelerin incelenmesi için on bir mebustan oluşan bir tahkik heyeti kurulması*" istenmiştir. Önerge üç farklı oyla kabul edilmiştir.⁹⁵ Bu taktirin kabulünden hemen sonra 28 Ekim 1918

⁹⁰ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.726.

⁹¹ MMZC, D:1, İc:3, C:1, s.745.

⁹² MMZC, D:1, İc:3, C:5, C:1, s.98-99.

⁹³ MMZC, D:1, İc:5, C:1, s.100.

⁹⁴ MMZC, D:3, İc:5, C:1, s.95.

⁹⁵ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:3, İstanbul, 2000, s.656.

tarihinde Divaniye Mebusu Fuat Bey, “*Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali’ye sevki hakkında*” on maddelik bir takrir vermiştir.⁹⁶ Takrir kabul edilmiş ve çekilen kura sonucu araştırma görevi Meclis’in 5. Şubesi’ne düşmüştür.⁹⁷ Harp sorumlularının Divan-ı Ali’ye gönderilmeleri ile ilgili teklif ise soruşturmaların bitmesinden sonra ele alınacaktı.⁹⁸

5. Şubede, eski sadrazamlardan Sait Halim Paşa’nın da aralarında bulunduğu on dört nazır sorgulanmıştır.⁹⁹ Ancak 21 Aralık 1918’de Osmanlı Mebusan Meclisi’nin feshi üzerine araştırma sonuçlandırılmamıştır.

SONUÇ

Yukarıda da görüldüğü gibi, 1876 Kanûn-ı Esasi’sinde kabine meclis karşısında sorumlu tutulmadığı ve muhalefet oluşmadığı için I. Meşrutiyet döneminde meclis araştırmasının pratik bir yararı olması beklenemezdi. Buna rağmen, meclisin kısa bir süre açık kaldığı bu dönemde, meclis araştırması isteyen mebuslar çıkmıştır.

II. Meşrutiyet devri ise, 1909 da yapılan Kanûn-ı Esasi değişikliğiyle, daha demokratik hayatın başladığı bir dönem olmuştur. Bu değişikliklerin doğal sonucu olarak II. Meşrutiyet döneminde meclis araştırması isteyen mebusların sayısı da artmıştır. Ancak bu dönemde dikkat çeken bir husus, parlamenter sistemdeki hükümet ile yasama arasındaki özdeşlikten dolayı,

⁹⁶ Divaniye Mebusu Fuat Bey, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa’nın Divan-ı Aliye verilmesi ile ilgili takririnde şu konular üzerinde durmuştur: Sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri, harp ilanının sebepleri ve harbin cereyanı hakkında Meclis-i Umumiye doru bilgi vermemeleri, seferberlikten sonra ve harbin ilanından evvel İtilaf Devletleri tarafından önerilen faydalı teklifleri kabul etmemeleri, harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere bırakmaları, Kanûn-ı Esasiye aykırı kanunlar emir ve nizamlar çıkarılması yani tehcir olayı, harbin gidişatından milleti haberdar etmemeleri, harp seneleri zarfında İtilaf Devletleri tarafından tekrarlanan sulh tekliflerini reddetmeleri, harp sırasında bir takım ihtikar ve suistimallerin önünün alınmaması, matbuata sansür konulması, çetelere göz yumulması. Bkz. M. Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa*, İstanbul, 1992, s.77-78.

⁹⁷ Tunaya, *a.g.e.*, s.657.

⁹⁸ Bostan, *a.g.e.*, s.76.

⁹⁹ Tunaya, *a.g.e.*, s.657-658. Said Halim Paşa’nın sorgulamada verdiği yazılı cevaplar için bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Said Halim Paşa Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İstanbul, 1988, s.313-330.

meclis araştırmasından denetim organı olarak meclisin değil, muhalefetin yararlanmış olmasıdır.

Osmanlı Parlamentosunda araştırma önergelerinin birçoğu kabul edilmemiş ve görüşülememiştir. Ancak ilginç bir araştırma önergesinin kabul edilmemiş olmasına rağmen, basın yoluyla kamuoyuna duyurulabileceği ve böylece dolaylı bir etkisinin olacağı da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.¹⁰⁰

Sonuç olarak, anayasal bir dayanağı olmadığı için, Osmanlı Parlamentosunda meclis araştırmasının hukuki niteliğinin bir hayli tartışıldığı ve meclisin bu yetkisini kullanırken ilk başlarda tereddütlü davrandığı görülmektedir. Ancak zamanla meclis araştırması mebusların ilgisini çekmiş ve sıkça kullanılmaya başlamıştır. Neticede, yasama organının yürütmeyi denetleme mekanizmalarından biri olan meclis araştırması, Osmanlı Parlamentosunda teamülen Türk siyasî hayatına girmiştir ve giderek artan bir ilgiyle de TBMM'de kullanılmaya devam etmektedir.

---

¹⁰⁰ Onar, *a.g.e.*, s. 142.